

УДК: 373.2-056

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-1-44>

Ганна КАВИЛІНА,
Orcid.org/0000-0002-8378-1951

кандидат педагогічних наук,

викладач кафедри сімейної та спеціальної педагогіки і психології

Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського

(Одеса, Україна) annakavylina@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З РОЗУМОВОЮ ВІДСТАЛІСТЮ

У статті розглянуто особливості мовлення дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю. Актуальність своєчасного розвитку мовлення в дошкільні роки визначається, зокрема, завданням створення оптимальних умов для повноцінного вираження потенціалу кожної дитини, що проявляється в діяльності дітей та пов'язане із спілкуванням. Здатність до спілкування розуміється як складна здібність використовувати засоби взаємодії (словесні, предметно-практичні, лінгвістичні), що забезпечують успіх цілей спілкування.

Основна увага зосереджується на теоретико-методичних засадах дослідження, так розглянуто дослідження О. В. Боряк, Є. О. Кузьминської, які вивчали особливості психічного розвитку у дітей з розумовою відсталістю, усного та письмового мовлення, особливості та вплив формування розумових операцій. Розглянуто дослідження М. А. Савченко, Є. Ф. Соботвич, Г. А. Каше, М. С. Певзнер, які вивчали особливості психічного розвитку дітей з вадами інтелекту, виявляли особливості їх усного та писемного мовлення, формування розумових операцій.

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури розкрито методіку формувального етапу експерименту і етапи її впровадження, яка складалась із низки ігор та вправ, що були направлені на підвищення рівня мовлення та розвитку слухового сприймання дітей, та підвищення рівня фонематичного сприймання та рівня мовлення у дітей.

Доведено, що розроблена методіка виявилася дієвою, перехід дітей експериментальної групи на більш вищий рівень розвитку сприяли збагаченню мовленнєвого досвіду і словника дітей у повсякденному житті.

Важливість проблеми мовлення дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю пояснюється насамперед тісним зв'язком між пізнавальною функцією мовлення, процесом розвитку мовлення та пізнавальною діяльністю. Поганий розвиток мовлення негативно впливає на загальний розумовий розвиток дитини, ускладнюючи спілкування з іншими.

Ключові слова: *мовленнєвий розвиток, діти дошкільного віку, розумова відсталість, збагачення мовленнєвого досвіду.*

Ganna KAYLINA,
orcid.org/0000-0002-8378-1951

Candidate of Pedagogical Sciences,

Lecturer at the Department of Family and Special Pedagogy and Psychology

South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky

(Odessa, Ukraine) annakavylina@gmail.com

PECULIARITIES OF SPEECH OF PRESCHOOL CHILDREN WITH MENTAL RETARDATION

The article considers the peculiarities of speech of preschool children with mental retardation. The urgency of timely speech development in preschool years is determined, in particular, by the task of creating optimal conditions for the full expression of the potential of each child, which is manifested in the activities of children and associated with communication. The ability to communicate is understood as a complex ability to use the means of interaction (verbal, subject-practical, linguistic) that ensure the success of communication goals.

The main attention is focused on the theoretical and methodological principles of the study, so considered the study of O. Boryak, E. Kuzminskaya, who studied the features of mental development in children with mental retardation, oral and written speech, features and influence of mental operations.

The research of M. Savchenko, E. Sobotovich, G. Kashe, M. Pevzner is considered, who studied the peculiarities of mental development of children with intellectual disabilities, revealed the peculiarities of their oral and written speech, the formation of mental operations.

Based on the analysis of psychological and pedagogical literature revealed the methodology of the formative stage of the experiment and the stages of its implementation, which consisted of a series of games and exercises aimed at improving speech and auditory perception of children and improving phonemic perception and speech level in children.

It is proved that the developed technique proved to be effective, the transition of children of the experimental group to a higher level of development contributed to the enrichment of children's speech experience and vocabulary in everyday life.

The importance of the problem of speech in preschool children with mental retardation is explained primarily by the close connection between the cognitive function of speech, the process of speech development and cognitive activity. Poor speech development negatively affects the overall mental development of the child, making it difficult to communicate with others.

Key words: *speech development, preschool children, mental retardation, enrichment of speech experience.*

Постановка проблеми. Мовлення дитини – це особлива форма її діяльності та особливий результат її зусиль у розвитку життєвого простору. Погано сформована або збережена здатність говорити рідною мовою та раннє оволодіння іншою перешкоджає інтелектуальному розвитку дітей.

Актуальність своєчасного розвитку мовлення в дошкільні роки визначається, зокрема, завданням створення оптимальних умов для повноцінного вираження потенціалу кожної дитини, що проявляється в діяльності дітей та пов'язане із спілкуванням (Мартинчук, 2010:45).

Формування всіх психічних функцій, психічних процесів і особистості дитини загалом неможливе без контакту людини з іншими людьми. Здатність до спілкування розуміється як складна здібність використовувати засоби взаємодії (словесні, предметно-практичні, лінгвістичні), що забезпечують успіх цілей спілкування (Проскурак, 2014: 37).

Аналіз дослідження показує, що розумово відсталі діти – це не тільки сама мова, а й її передумови: просторові рухи не розвинені, інтерес до інших не сформувався, предметна діяльність не розвинулася. Усі ці важливі фактори, поряд із розвитком семантичної сторони мови, також лежать в основі граматичної структури. Крім того, ці діти не потребують спілкування і не мають вдосконалених засобів спілкування. Відсутність розвитку комунікативної функції мови, як правило, сприймається як частина структури порушення комунікативної діяльності (з конкретними мотивами та потребами, мовленнєвими та немовними засобами, цілями та контрольними точками).

Аналіз досліджень. Питаннями про особливості мовлення дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю займалися такі вчені, як Л. С. Виготський, Л. В. Занков, М. Ф. Гнездилов, Г. М. Дульнев, А. Н. Леонтьев, М. П. Феофанов, В. Г. Петрова, М. А. Савченко, Є. Ф. Собонович, Г. А. Каше, М. С. Певзнер. Вчені вивчали особливості психічного розвитку дітей з вадами інтелекту, виявляли особливості їх усного та писемного мовлення, виявляв вплив поганого мовленнєвого розвитку на формування розумових операцій.

Мета статті – вивчити і узагальнити теоретичний матеріал, експериментально дослідити осо-

бливості мовлення дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю.

Виклад основного матеріалу. Насамперед необхідно визначити поняття «Розумова відсталість». Розумова відсталість – загальний стан розумової відсталості, при якому є очевидний дефіцит розумових здібностей, набутих при народженні або в ранньому дитинстві (до 3-річного віку).

Розумова відсталість може бути спричинена різноманітними етіологічними та патогенетичними факторами, що впливають на розвиток плода, народження або перші роки життя. У більшості випадків розумова відсталість – це не болючий процес, а патологічний стан, який іноді є наслідком шкідливих наслідків, і немає тенденції до прогресування (Маркевич, Загородній, Зайцев, 2011:58).

Формування мовленнєвої діяльності є основою для розвитку дітей з вадами інтелекту в дошкільному віці, що є провідним напрямком у концепції дошкільної освіти. Розвиток мовлення дитини – це процес оволодіння рідною мовою, пізнання навколишнього середовища, вивчення людського досвіду, самопізнання та саморегуляції, спілкування та взаємодія людини (Блеч, 2014:7).

Розвиток мовлення у розумово відсталих дітей – одна з основних частин загальної корекційної роботи у спеціальних дошкільних закладах. Поганий розвиток мовлення – один із проявів розумової відсталості у дітей. Як правило, це спричинено ранньою поразкою центральної нервової системи та специфічними особливостями роботи психічних процесів. Когнітивна пасивність, зниження інтересу до навколишнього середовища, недостатній розвиток матеріальної діяльності негативно впливають на формування потреби у спілкуванні з дорослими. Внаслідок цього порушується природний механізм засвоєння мови. Як результат, потреба у спілкуванні, цікаве емоційне ставлення до дорослого, бажання зрозуміти та наслідувати його у всьому – важлива психологічна умова появи усного (словесного) мовлення у дітей (Блеч, 2014:10).

Специфічні особливості розвитку мовлення у розумово відсталих дітей були виявлені в ході

досліджень О. В. Боряк, Є. О. Кузьминської. Вчені вивчали особливості психічного розвитку у дітей з розумовою відсталістю, усного та письмового мовлення, особливості та вплив недостатнього мовленнєвого розвитку на формування розумових операцій (Боряк, 2019:38), (Кузьмінська, 2015:180)

«Розумова відсталість – це не хвороба. Вона може бути спричинено хворобою (наприклад, менінгітом) або генетичними порушеннями (наприклад, синдромом Дауна). Це також може бути спричинено фізичним ураженням мозку під час вагітності, пологів або життя. Це може бути спричинено складними соціальними та психологічними причинами. У багатьох випадках точна причина невідома» (Колупаєва, 2013:34).

Українські педіатри В. М. Кузнецов та В. М. Чернявський використовують медичний термін «олігофренія», що включає гострі та хронічні інфекції, інтоксикацію, травму матері, родову травму, хронічну асфіксію зародка, несприятливу спадковість через дитячу хворобу в перші роки життя або перенесення хвороби плоду при енцефаліті або менінгіті.

Розвиток мовлення та формування комунікативних навичок у дітей повинно відбуватися у всіх видах діяльності, повсякденному житті, а також на спеціальних логопедичних корекційних заняттях (оволодіння одиницями спілкування); сюжетна роль та театралізовані ігри (активізація мовленнєвих засобів); заняття з малювання, ліплення, дизайну, (функція регулювання мови, зв'язок сприйняття слова до формування та оновлення ідей у словах); розвиток мовлення, ознайомлення з навколишнім середовищем, формування елементарних математичних уявлень на заняттях фізичного, музичного та емоційного виховання; індивідуальна корекційна робота (корекція мовленнєвих порушень, розвиток фонематичного сприйняття, слуху) (Колупаєва, 2013:57).

Словниковий запас розумово відсталих дітей збагачується дуже повільно. Зрештою, вивчення нового слова означає не лише запам'ятовування звуку, а й розуміння його значення, засвоєння його як поняття. Кожне слово, навіть назва певного предмета, має певне узагальнення (Колупаєва, 2013:58).

Середній словниковий запас дітей з розумовою відсталістю 5-6 років становить 70 слів, з них 55 іменників, 10 дієслів, 1-2 прикметника. Для порівняння, словниковий запас дітей дошкільного віку з психофізичним розвитком норма, сягає 300 слів.

Порушення семантичних областей слів призводить до неможливості розрізнити поняття. Діти часто не знають назв багатьох звичних предметів.

Бувають випадки, коли дитина неправильно розуміє слово, яке зазвичай використовує у своїй промові: називаючи предмет, не впізнає його серед інших. Це вказує на те, що у словнику є безглузді слова (Царькова, Прокоф'єва, Варіна, 2019: 32).

Запас прислівників надзвичайно слабкий. Як правило, це обмежується словами "тут", "там" і "пізніше". Діти часто плутають прислівник, що відображають просторові стосунки. Тільки завдяки спеціальній освіті діти починають вживати такі слова, як "завтра", "занадто багато" та "далеко".

Діти дошкільного віку з розумовою відсталістю мають великі труднощі з використанням прийменників. Вони обирають схожі за значенням (на – в, на -над), і не правильно використовують. (Царькова, Прокоф'єва, Варіна, 2019: 35).

У пасивній формі словник набагато більший за активну, але це, як правило, передбачає розуміння окремих слів, і не у всіх випадках. У цих дітей навантаження на визначення слова набагато менше, ніж у дітей норми.

Під час управління режимних процесів, під час прогулянки, занять спортом, праці, святами та розвагами діти завжди будуть оточені іншими дітьми, серед інших груп, так і відбувається спілкування дитини з дорослими та дітьми. Під час цього спілкування посилюються мовленнєві звички та збагачується словниковий запас дитини. Поєднання навичок говорити як на занятті, так і в час відпочинку, зосередження уваги дитини на потужних та ефективних предметах допомагає подолати нестабільність, яка існує, і сильне підкріплення вже існуючих навичок (Блеч, 2014:70).

Мова вихователів, педагогів, професійного персоналу, які постійно контактують з дітьми, для них є джерелом основної культурної мови, зразком для наслідування. Це слід враховувати при роботі з дітьми з розумовою відсталістю.

У констатувальному експерименті приймали участь 20 дітей дошкільного віку Одеського санаторного навчально-виховного комплексу №313.

На підставі теоретичних засад особливості мовлення дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю на констатувальному етапі експериментального дослідження нами було визначено рівні особливості мовлення дітей.

Достатній рівень: діти здатні формулювати прості речення, визначати і називати предмет; використовують міміку та жести для підсилення слів; налаштовані на спілкування; взаємодіють із співрозмовником.

Середній рівень: діти досить складно вимовляють слова, плутають назви предметів, їх власти-

вості і ознаки; міміка не відповідає словам; діти не зовсім позитивно налаштовані на спілкування; майже не взаємодіють із співрозмовником.

Низький рівень: дітям не вдається скласти речення, назвати предмети і відтворити звуки; у дітей відсутнє бажання спілкуватися; вони не взаємодіють із співрозмовником.

Після проведення діагностувальних методів на констатувальному етапі було визначено, що групи (експериментальна і контрольна) різняться за рівнем особливостей мовлення, так в експериментальній групі із достатнім рівнем (2) досліджуваних дітей опинилося – 20 %, а в контрольній групі (6) дитини – 60%, із середнім рівнем в експериментальній групі (3) досліджуваних дітей – 30%, в контрольній групі так само (3 дітей) – 30%, виходячи з даних зрозуміло, що експериментальна група має (5) із низьким рівнем особливостей – 50% дітей, а контрольна група лише (1) – 10% досліджуваних.

Формувальний експеримент проводився для підвищення рівня особливостей мовлення дітей з розумовою відсталістю. У формувальному експерименті брало участь 10 дітей (експериментальна група).

Нами було розроблено систему ігор та вправ: ігри: Кольоровий звук, Весела гірочка, Котеня плаче, Відгадай звук, Що я чую, Де сховалась змія, Зосередься. Вправи: Літак, Крапельки, Листопад.

Вправи та заняття з мовлення проводилися лише в ігровій формі. Було залучено специфічні ігрові методи для мобілізації уваги та мовленнєвої діяльності дітей.

Для підвищення рівня мовлення та розвитку слухового сприймання дітей, було запропоновано гру «Кольоровий звук».

Хід гри:

Діти уважно слухають звук музичного інструменту на якому вихователь відтворює звуки. Під час звучання діти малюють олівцем в залежності від протяжності звуків лінії, наприклад, коли грає баян – лінія довга, коли металофон – лінія буде коротшою і т.д. Після чого діти беруть музичні інструменти та за допомогою ліній на аркуші паперу вони виконують звуки відповідних інструментів.

Для підвищення рівня мовлення та розвитку слухового сприймання дітей, було запропоновано гру «Сонечко ховається за горку»

Хід гри:

Дітям було запропоновано взяти в долоньки сонечко яке хоче прогулятися по галявині, але на ній багато гірок. Коли вихователь піднімає руки вгору, діти повторюють і одночасно проспіву-

ють високим голосом протяжний звук [а], тобто сонечко ніби піднімається на гору, так само діти роблять, коли сонечко спускається з гори, вони опускають руки до підлоги разом із карткою сонечка і проспівують протяжним низьким голосом голосний звук [а]. За бажанням звуки можна змінювати.

Для підвищення рівня мовлення та розвитку слухового сприймання дітей було запропоновано гру «Кошеня плаче»

Хід гри:

Вихователь ставить іграшку кошеня перед дітьми і імітує його плач. Діти відповідно до протяжності плачу малюють лінії на аркушах паперу, довгому плачу кошеня діти намалюють довгу лінію, якщо кошеня плаче коротко – коротку лінію. Після цього, діти один за одним за допомогою своїх малюнків проспівують протяжний голосний звук [а] – заспокоюють кошеня. Діти можуть проспівувати звуки з різною інтонацією (радістний спів, здивований спів).

Для підвищити рівня фонематичного сприймання та рівня мовлення у дітей – гра «Необхідно зосередитися!».

Хід гри:

Вихователь розкладає перед дітьми картки і просить їх уважно роздивитися. Після цього діти по-чергово називають і показують той предмет, який просить показати і назвати вихователь, наприклад, покажи, де знаходиться тарілка? Де жабка? Де знаходиться білка?

Для підвищити рівня фонематичного сприймання та рівня мовлення у дітей – гра «Де сховалась змія».

Хід гри:

Вихователь пропонує дітям уважно розглянути картки і знайти ту, де в слові відповідної назви знаходиться потрібний звук [с]. Перед дітьми на столі розташовані картки і діти знаходять ті картки, де ховається змія, звук [с]. Після гри повторюють за вихователем назви всіх карток та вимовляють їх самостійно.

На порівняльному етапі дослідження нами було визначено наступні зміни, так у дітей експериментальної групи координація рухів стала узгодженою з мовленням, вони почали вимовляти назви предметів, відтворювати звуки, формувати прості речення розвинулося фонематичний слух, фонематичне сприймання, діти відтворювали більш чітко звуки як голосні так і приголосні, називали чітко предмети і вимовляли слова, використовували міміку та жести під час діалогу, які підсилювали мовлення у різній діяльності.

Так, у експериментальній групі з низьким рівнем розвитку результати зменшилися з 50% до 10%, збільшилися результати середнього рівня від 30% до 50%, та відбулося збільшення високого рівня від 20% до 40%.

Результати цього етапу дослідження довели що перехід дітей експериментальної групи на більш вищий рівень розвитку сприяли збагаченню мовленнєвого досвіду і словника дітей у повсякденному житті. У контрольній групі такі зміни не були зафіксовані.

Висновки. Мовлення дитини – це особлива форма її діяльності та особливий результат її

зусиль у розвитку життєвого простору. Погано сформована або погано збережена здатність говорити рідною мовою або раннє оволодіння іншою перешкоджає інтелектуальному розвитку дитини.

Важливість проблеми мовлення дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю пояснюється насамперед тісним зв'язком між пізнавальною функцією мовлення, процесом розвитку мовлення та пізнавальною діяльністю. Поганий розвиток мовлення негативно впливає на загальний розумовий розвиток дитини, ускладнюючи спілкування з іншими.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боряк О. В. Теорія і практика формування мовленнєвої діяльності розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку: дис. ... д-ра пед. наук :13.00.03 / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова; Київ, 2019. 548 с.
2. Кузьмінська Є. О. Особливості формування звукової структури слова у розумово відсталих дітей старшого дошкільного віку та молодшого шкільного віку. *Актуальні питання корекційної освіти*. 2015. № 5, С. 173-184
3. Маркевич В. Е, Загородній М. П, Зайцев І. Е. Медична генетика: навч. посіб. Суми: СумДУ, 2011. 388 с
4. Мартинчук О. В. Основи корекційної педагогіки: навч. посіб. Київ.: Київськ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2010. С. 42-60
5. Навчально-методичний посібник для батьків дітей з особливими освітніми потребами / за заг. ред. Колупаєвої А. А. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 198 с.
6. Програмно-методичний комплекс навчання дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю «Світ навколо мене» (Програма розвитку дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю «Розвиток мовлення»; методичні рекомендації, практикум з формування мовленнєвої діяльності / за ред. Г. О. Блеч. Київ: Світ, 2014. 86 с.
7. Проскур'як О. І. Психологія комунікативної діяльності розумово відсталих школярів: монографія. Харків: Індустрія, 2014. 230 с.
8. Царькова О. В., Прокоф'єва О. О., Варіна Г. Б. Порушення психофізичного розвитку дітей з особливими освітніми потребами: нозологія, психолого-педагогічний контекст :довідник. Мелітополь, 2019. С. 18-82.

REFERENCES

1. Boriak O. V. Teoriia i praktyka formuvannia movlennievoi diialnosti rozumovo vidstalykh ditei molodshoho shkilnoho viku [Theory and practice of formation of speech activity of mentally retarded children of primary school age]: dys. ... d-ra ped. nauk: 13.00.03 / Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M. P. Drahomanova; Kyiv, 2019. 548 s. [in Ukrainian].
2. Kuzminska Y. O. Osoblyvosti formuvannia zvukovoi struktury slova u rozumovo vidstalykh ditei starshoho doshkilnoho viku ta molodshoho shkilnoho viku [Features of the formation of the sound structure of the word in mentally retarded children of senior preschool age and primary school age]. *Aktualni pytannia korektsiinoi osvity*. 2015. № 5, S. 173-184. [in Ukrainian].
3. Markevych V. E, Zahorodnii M. P, Zaitsev I. E. Medychna henetyka [Medical genetics]: navch. posib. Sumy: SumDU, 2011. 388 s [in Ukrainian].
4. Martynchuk O. V. Osnovy korektsiinoi pedahohiky [Fundamentals of correctional pedagogy]: navch. posib. Kyiv.: Kyivsk. un-t imeni Borysa Hrinchenka, 2010. S. 42-60 [in Ukrainian].
5. Navchalno-metodychnyi posibnyk dlia batkiv ditei z osoblyvymy osvithnimy potrebamy [Educational and methodical manual for parents of children with special educational needs] / za zah. red. Kolupaievoi A. A. Kirovohrad : Imeks-LTD, 2013. 198 s. [in Ukrainian].
6. Prohramno-metodychnyi kompleks navchannia ditei doshkilnoho viku z rozumovoiu vidstalistiu «Svit navkolo mene» (Prohrama rozvytku ditei doshkilnoho viku z rozumovoiu vidstalistiu «Rozvytok movlennia»; metodychni rekomendatsii, praktykum z formuvannia movlennievoi diialnosti [Program-methodical complex of teaching preschool children with mental retardation "The world around me" (Program of development of preschool children with mental retardation "Speech development"; methodical recommendations, workshop on the formation of speech activity] / za red. H. O. Blech. Kyiv: Svit, 2014. 86 s. [in Ukrainian].
7. Proskuriak O. I. Psykholohiia komunikativnoi diialnosti rozumovo vidstalykh shkoliariv [Psychology of communicative activity of mentally retarded students]: monohrafiia. Kharkiv: Industriia, 2014. 230 s. [in Ukrainian].
8. Tsarkova O. V., Prokofieva O. O., Varina H. B. Porushennia psykhofizychnoho rozvytku ditei z osoblyvymy osvithnimy potrebamy: nozolohiia, psykhologo-pedahohichnyi kontekst [Disorders of psychophysical development of children with special educational needs: nosology, psychological and pedagogical context]: dovidnyk. Melitopol, 2019. S. 18-82 [in Ukrainian].